

บทที่ ๒

หลักพุทธธรรมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

ในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ๓ ประเด็นหลัก คือ ๑) ความหมายของการพัฒนาจริยธรรม ๒) กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรม ๓) หลักพุทธธรรมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน ดังจะได้กล่าวถึงตามลำดับต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของการพัฒนาจริยธรรม

ในประเด็นความหมายของการพัฒนาจริยธรรม จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือ ความหมายของจริยธรรม และการพัฒนาจริยธรรม ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของจริยธรรม

ความหมายของคำว่า “จริยธรรม” หมายถึง “ธรรมคือความประพฤติ”, “ธรรมคือ การดำเนินชีวิต”, หลักความประพฤติ, หลักการดำเนินชีวิต

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงจริยธรรมไว้ ๒ ความหมายคือ ๑) ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม หรือ กฎศีลธรรม (ความหมายตามบัญญัติสมัยปัจจุบัน ซึ่งกำหนดให้ จริยธรรม เป็นคำแปลสำหรับคำภาษาอังกฤษว่า ethics) ๒) จริย (หรือ จริยธรรม) อันประเสริฐ เรียกว่า พรหมจริยะ/(พรหมจริยธรรม หรือ พรหมจรรย์) แปลว่า “ความประพฤติอันประเสริฐ” หรือ การดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ หมายถึง มรรคมีองค์ ๘ หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา; เทียบ ศีลธรรม^๑

พระเมธีธรรมมาภรณ์ กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง แนวทางการประพฤติปฏิบัติตน ให้เป็นคนดี เพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม^๒

ไพฑูรย์ สีนลาร์ตัน กล่าวถึงความหมายของจริยธรรมไว้ว่า คำว่า “จริยธรรม “ แยกออกเป็น จริยะ + ธรรม คำว่า “จริยะ” หมายถึง ความประพฤติหรือกิจที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า “ธรรม” มีความหมายหลายอย่าง เช่น คุณความดี หลักคำสอนของศาสนา หลักปฏิบัติ เมื่อนำคำทั้ง ๒ มารวมกัน ก็จะได้ความหมายตามตัวอักษรว่า หลักแห่งความประพฤติหรือแนวทางของการประพฤติ^๓

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : ผลิติมม์ ในเครือ บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดีโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๕๗.

^๒ พระเมธีธรรมมาภรณ์, **ความสัมพันธ์ระหว่างจริยธรรม จริยศาสตร์ และจริยศึกษาความรู้ คู่คุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๘๙.

^๓ ไพฑูรย์ สีนลาร์ตัน, **ความรู้คู่คุณธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๘.

พิภพ วังเงิน กล่าวว่า “จริยธรรม” หมายถึง กิริยามารยาทการประพฤติปฏิบัติที่สังคมปรารถนาเป็นแนวทางเพื่อบรรลุชีวิตที่ดีงามทั้งทางกาย วาจา ใจ (ทำ พูด คิด) เป็นไปในทางที่ดีและ ละเว้นสิ่งที่ผิดต่อปทัสถานของสังคม (social norm)^๔

นิภา มลิณทวิสมัย กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นจริยมารยาท เป็นสภาวะธรรมที่ควรประพฤติปฏิบัติ^๕

พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์ กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง สิ่งที่ได้รับการปลูกฝังขัดเกลาพัฒนาขึ้นจากแรงขับพื้นฐานภายในจิตใต้สำนึกของตน กระบวนการขัดเกลานั้นอยู่ในรูปของการเลียนแบบ (identification) ด้วยวัตถุประสงค์ที่จะปรับตัวตามมาตรฐานพฤติกรรมที่กำหนดไว้ในสังคม^๖

พระมหาธีระศักดิ์ ธิติกิตติ (สุขยิ่ง) กล่าวถึง จริยธรรม หมายถึง กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงคุณงามความดี หรือเพื่อให้เกิดคุณธรรม เมื่อคุณธรรมบังเกิดขึ้น จริยธรรมก็เกิดตามมาด้วย กฎเกณฑ์หรือแนวทางที่พึงปฏิบัติได้รับการประเมินค่าว่าเป็นสิ่งที่ดี สามารถนำผู้ประพฤติปฏิบัติตนให้บรรลุผลที่หวังไว้ได้ ขณะเดียวกันก็ไม่สร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่บุคคลดีหรือสุจริตชนทั้งหลาย การปฏิบัติตามจริยธรรม ย่อมให้ผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผู้ปฏิบัติตามจริยธรรมย่อมได้ชื่อว่า เป็นคนดี หากบุคคลในสังคมทุกคน ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมสังคมสิ่งแวดล้อม จะไม่ถูกเบียดเบียนและถูกรบกวนจนเกิดสภาพเสียดุลยภาพทางสังคมและระบบนิเวศวิทยา^๗

จักรพงษ์ นิลพงษ์ กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติอันถูกต้องดีงามซึ่ง มนุษย์ทั้งหลายพึงน้อมนำ ไปปฏิบัติให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเองและสังคม^๘

สุพัทธา เลิศประเสริฐรัตน์ ให้ความหมายของจริยธรรม คือ หลักความประพฤติที่ อบรมกิริยาและปลูกฝังลักษณะนิสัยให้อยู่ในครรลองของคุณธรรม คือ ศีลธรรม คุณค่าทาง จริยธรรมชี้ให้เห็นถึงความเจริญงอกงาม อยู่ในสภาพแวดล้อมที่โน้มนำให้บุคคลมุ่งกระทำความดี ละเว้นความ

^๔ พิภพ วังเงิน, **จริยธรรมทางเศรษฐกิจ**, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๔.

^๕ นิภา มลิณทวิสมัย, **วิธีการสอนแทรกคุณธรรม จริยธรรม**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

^๖ พรพนทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, **ทฤษฎีจิตวิทยาพัฒนาการ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๖๓.

^๗ พระมหาธีระศักดิ์ ธิติกิตติ (สุขยิ่ง), “ศึกษาผลสัมฤทธิ์การเผยแพร่คุณธรรมแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, สาขาวิชาธรรมนิเทศ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕.

^๘ จักรพงษ์ นิลพงษ์, “การศึกษาจริยธรรมนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนขยาย โอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชัยภูมิ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕ .

ชั่ว มีแนวทางการประพฤติอยู่ในเรื่องของความดีต่อผู้อื่น มีคุณธรรมและมโนธรรมที่ สร้างความสัมพันธ์อันดีโดยมีสำนึกที่จะใช้สิทธิและหน้าที่ของตนตามค่านิยมที่พึงประสงค์^๙

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้ให้ความหมายว่า จริยธรรม หมายถึง ลักษณะทางสังคมหลาย ลักษณะของมนุษย์และมีขอบเขตรวมถึงพฤติกรรมทางสังคมประเภทต่าง ๆ โดยลักษณะพฤติกรรม ที่เกี่ยวข้องับจริยธรรมจะมีคุณสมบัติประเภทใดประเภทหนึ่งในสองประเภท คือ เป็นพฤติกรรมที่ สังคมนิยมชมชอบให้การสนับสนุนและผู้กระทำส่วนมากไม่เกิดความพอใจว่าการกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ ถูกต้องเหมาะสม ส่วนอีกประเภทหนึ่ง คือลักษณะที่สังคมไม่ต้องการให้มีอยู่ในสมาชิกในสังคม เป็น การกระทำที่สังคมลงโทษ หรือพยายามกำจัดและผู้กระทำพฤติกรรมนั้นส่วนมากรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ไม่ ถูกต้องและไม่สมควร ฉะนั้น ผู้ที่มีจริยธรรมสูง คือ ผู้ที่มีลักษณะและพฤติกรรมประเภทแรกมาก ประเภทหลังน้อย^{๑๐}

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา สรุปได้ว่า จริยธรรม หมายถึง สิ่งที่พึงประพฤติปฏิบัติ มีพฤติกรรมที่พึงต้องประสงค์ของสังคม เป็นแนวปฏิบัติสำหรับสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม เกิดความสงบร่มเย็นเป็นสุข เกิดความรักความสามัคคี เกิดความอบอุ่นมั่นคงและปลอดภัยในการดำรงชีวิต เช่น ศีลธรรม กฎหมาย ธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น^{๑๑}

สรุปได้ว่า จริยธรรมเป็นหลักแห่งความประพฤติหรือลักษณะนิสัยที่เกี่ยวกับ กิริยามารยาท ความอ่อนน้อมถ่อมตน และความเป็นผู้รู้จักบุคคล รู้จักกาล รู้จักสถานที่ เป็นต้นฯ เป็นลักษณะนิสัยที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาอย่างดี โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาขัดเกลาอุปนิสัยให้เป็นที่พึงประสงค์ของสังคม

ดังนั้น จริยธรรม จึงหมายถึง หลักแห่งความประพฤติดี ปฏิบัติถูกต้อง เป็นพฤติกรรม การแสดงออกอันเนื่องมาจากสภาพคุณงามความดีในจิตใจ ตามหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนา กฎระเบียบวินัย ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อันเป็นเบ้าหล่อหลอม ขัดเกลา ให้สภาพจิตใจ ลักษณะนิสัย พฤติกรรมที่แสดงออกเป็นไปตามความสำนึกในจิตใจและกระทำไป เพราะเป็นสิ่งที่พึงต้อง ไม่ต้อง ไม่ใช่เพราะมีกฎระเบียบหรือสภาพบังคับให้ต้องกระทำ ถ้าผู้ใดมี คุณธรรมในจิตใจแล้วแสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีจริยธรรมอันงดงาม การ พัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาควบคู่ไปกับการเรียน เพื่อให้ นักเรียนได้มีภูมิคุ้มกันกับภาวะทางสังคมในปัจจุบัน และเป็นลักษณะบุคคลที่พึงประสงค์ของสังคม อีกทั้งยังสามารถช่วยให้การดำเนินชีวิตของนักเรียนอยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม อันเป็นที่พึง ประสงค์ของผู้ปกครอง สังคม และยังลดปัญหาที่เกิดขึ้นภายในสังคม ทำให้สังคมเป็นสังคมที่น่าอยู่

^๙ สุพัตรา เลิศประเสริฐรัตน์, “การศึกษาพฤติกรรมการเรียนการสอนของครูอาจารย์ เพื่อส่งเสริม จริยธรรมนักเรียนตามหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ(ปวส.) วิทยาลัยอาชีวศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒ .

^{๑๐} ดวงเดือน พันธุมนาวิน, **ทฤษฎีต้นไมจริยธรรม**, การวิจัยและพัฒนาบุคลากร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

^{๑๑} สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, **รายงานเบื้องต้น การเสริมสร้างคุณธรรมในระบบการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : วี.ที.ซี.คอมมิวนิเคชั่น, ๒๕๕๐), หน้า ๙-๑๐.

และเกิดความสงบสันติสุขขึ้น อันเป็นที่ปรารถนาของคนทุกคน ทั้งยังมีผลต่อตนเองและส่วนรวมอย่างแท้จริง ถูกต้องดีงามตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา

๒.๑.๒ ความหมายของการพัฒนาจริยธรรม

จากการทบทวนผลงานทางวิชาการเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจริยธรรม จากทัศนะนักวิชาการที่หลากหลาย ผู้วิจัยขอประมวลเนื้อหาโดยมีรายละเอียด ดังนี้

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้กล่าวว่า ในบรรดากระบวนการพัฒนาชีวิตมนุษย์ ถือว่า การศึกษาเป็นสิ่งสำคัญเพราะการศึกษา เป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งทางด้านกาย สังคม จิตใจ และปัญญา หลักคำสอน ในทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญกับคำว่า “สิกขา” หรือที่เรียกกันว่า “ศึกษา” เป็นอย่างมาก เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความหมายครอบคลุมการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่าเรื่องของการศึกษาเป็นเรื่องพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น^{๑๒}

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้ศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับคุณลักษณะทางจิตใจที่จะนำไปสู่พฤติกรรมที่ช่วยสร้างเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กและเยาวชนให้มีความเก่ง ความดี และมีความสุข ซึ่งเกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด โดยเน้นจริยธรรมเป็นสำคัญ เพื่อหาแนวทางในการปลูกฝังค่านิยมและแนวทางแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นกับเยาวชนและสังคมไทย โดยมุ่งเน้นให้เยาวชนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ๕ ประการ ได้แก่

๑. ความสนใจใฝ่รู้และสร้างสรรค์ เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงถึงความกระตือรือร้น สนใจใฝ่คิดค้นแสวงหาความรู้ด้านต่าง ๆ

๒. ความมีน้ำใจ เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงถึงความรู้สึกที่ดี บุคคลกระทำเพื่อผู้อื่นและสังคม ความมีน้ำใจเป็นคุณลักษณะที่เด่นของคนไทยที่ปรากฏอย่างเด่นชัด ในสังคมชนบท ความมีน้ำใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ การเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองที่เน้นเศรษฐกิจ ทำให้วิถีชีวิตของคนมีความเร่งรีบและต่อสู้มากขึ้น ซึ่งมีผลต่อการแสดงออกต่อกันด้านความมีน้ำใจ และปรากฏชัดมากขึ้นในสังคมอุตสาหกรรม หากสังคมไม่ให้ความสนใจในการส่งเสริมด้านความมีน้ำใจอาจทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ความมีน้ำใจมีพื้นฐานมาจากการรู้จักช่วยเหลือ รับผิดชอบต่อตนเอง และการรู้จักเข้าใจความรู้สึกของคนอื่น รู้สึกรู้เห็นอกเห็นใจอันจะนำมา ซึ่งการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น รู้จักแบ่งปันและให้ ตลอดจนเสียสละโดยไม่หวังผลตอบแทน

๓. ความมีวินัย เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่จะช่วยให้สามารถควบคุมตนเอง และปฏิบัติตามระเบียบเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม นักจิตวิทยาและนักสังคมวิทยาเชื่อว่า วินัยมีพื้นฐานมาจากวันแรกของชีวิต มีการเรียนรู้ การเลียนแบบและฝึกฝนจากบุคคลและสังคมแวดล้อมไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจนเกิดการซึมซับคุณธรรมขึ้นภายใน ทำให้เกิดพฤติกรรมจริยธรรม และคุณธรรมของบุคคล

^{๑๒}

พระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต),การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๐-๗๑.

๔. ความเป็นไทย เป็นคุณลักษณะทางจิตใจและพฤติกรรมที่แสดงถึงการเห็นคุณค่า ภาควิชาจิตและสำนักในความเป็นไทยที่มีวัฒนธรรม พร้อมที่จะปฏิบัติ ปกป้องอนุรักษ์ และสืบทอดอีก ทั้งเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ แต่เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของสังคม ยุคโลก ไร้พรมแดน ความเป็นไทยจะคงอยู่ยาวนานเพียงใด ขึ้นอยู่กับการดูแลรักษาและอนุรักษ์ความเป็นไทย จึงต้องช่วยกันปลูกฝังสิ่งที่ตั้งมั่นด้านความเป็นไทยสู่จิตใจของเด็กและเยาวชน

๕. การบริโภคด้วยปัญญาในวิถีชีวิตไทย เป็นการวิเคราะห์และไตร่ตรอง ตัดสินใจ เลือก รับหรือกระทำสิ่งใด ๆ ด้วยความรู้และเข้าใจในประโยชน์ และคุณค่าที่แท้จริง การศึกษาไทยควรเน้น ในเรื่องการบริโภคด้วยปัญญา แต่ความก้าวหน้าทางวัตถุนิยมที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมให้อยู่ใน หลักการ แห่งความพอเพียงให้เป็นความเสื่อมทางจิตใจ พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาจึงมี ลักษณะของ การสร้างความเสื่อมแก่สภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือธรรมชาติ นำไปสู่ความวิปริต ของดิน ฟ้าอากาศ ทุกชีวิตในโลกจึงไร้ความปลอดภัย เพราะความเจริญทางด้านวัตถุแต่ขาดความเจริญ ทางด้านจิตใจ^{๑๓}

อมรา เล็กเริงสินธุ์ ได้กล่าวว่า คุณธรรม จริยธรรม เป็นพื้นฐานที่สำคัญของคนทุกคน คุณธรรมเป็นเรื่องนามธรรม เกี่ยวกับความดีที่อยู่ภายในจิตใจ จริยธรรมเป็นพฤติกรรมหรือลักษณะ การแสดงออกของคนเราจากภายใน เป็นสิ่งดีที่แสดงออก ทางกาย วาจาหรือจิตใจ ทั้งคุณธรรม จริยธรรม เป็นค่าที่มีความเกี่ยวข้องกันในด้านคุณงาม ความดี กล่าวคือ จริยธรรม คือ ความประพฤติ ที่ถูกต้อง ตั้งมั่นทั้งกายและวาจา สมควรที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ตนเองและคนในสังคม รอบ ข้างมีความสุขสงบ สงบ เยือกเย็น จริยธรรมเป็นเรื่องของการฝึกนิสัยที่ดี โดยกระทำอย่าง ต่อเนื่อง สม่ำเสมอจนเป็นนิสัย ผู้มีความประพฤติดีงามอย่างแท้จริงจะต้องเป็นผู้มีความรู้สึกในด้านดี อยู่จน เป็นนิสัยความประพฤติดีงามอย่างแท้จริง จะต้องเป็นผู้มีความรู้สึกในด้านดีอยู่ตลอดเวลา คือ มี คุณธรรมอยู่ในจิตใจหรืออาจกล่าวได้ว่า จริยธรรมเป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติ เป็นพฤติกรรม ภายนอก ส่วนคุณธรรมเป็นสภาพความงามความดีภายในจิตใจ ซึ่งทั้งสองส่วนต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์ กัน พฤติกรรมของคนที่ดีแสดงออกมาทั้งทางกายและวาจานั้น ย่อมเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์และ เป็นไปตาม ความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจและสติปัญญา การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของบุคคลจึงต้อง พัฒนาทั้ง ๓ ด้านควบคู่กันไปคือ การพัฒนาด้านสติปัญญา ด้านจิตใจและด้านพฤติกรรม^{๑๔}

กระทรวงศึกษาธิการ การอบรมสั่งสอนให้บุคคลเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม เป็น หน้าที่หลักสำคัญยิ่ง ประการหนึ่งของพระสงฆ์ ในฐานะเป็นผู้นำ เพราะพระพุทธศาสนามี ความสัมพันธ์กับวิถีชาวพุทธ ในฐานะเป็นสถาบันหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญ ให้ความหมายเป็น สัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติ เป็นที่มาและถ่ายทอดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาติไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชนบท วัดและพระสงฆ์มีอิทธิพลและบทบาทในวิถี ชีวิตของประชาชนมาก เพราะวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ ศีลธรรม และพฤติกรรม ต่าง ๆ ของประชาชนทั้งในทางสังคม วัฒนธรรมและศาสนา สำหรับพระสงฆ์นั้นมีใช้จะมีบทบาท

^{๑๓} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, **สรุปผลการประชุมสัมมนาทางวิชาการจิตพิสัย : มิติ สำคัญของการพัฒนาคน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑ – ๖.

^{๑๔} อมรา เล็กเริงสินธุ์, **คุณธรรมจริยธรรมสำหรับผู้บริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมา ธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๖-๗.

หน้าที่ในการเรียนรู้และเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ยังมีบทบาทพัฒนาดตนเอง เพื่อเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย^{๑๕}

ประกาศรี สืออำไพ ได้กล่าวถึง การพัฒนาคุณธรรมของมนุษย์มีการพัฒนาเป็นลำดับ จากวัยทารกจนถึงตลอดชีวิต ต้นกำเนิดของแหล่งที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทางคุณธรรมมาจากอิทธิพลของสังคมและพันธุกรรมคำว่า สังคม ในที่นี้คือ สิ่งแวดล้อมรอบตัวเด็กทั้งที่เป็นบุคคล และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ส่วนอื่นๆ คือ ความสามารถในการรู้คิด และพัฒนาขึ้นตามลำดับชั้นอายุ วุฒิภาวะหรือประสบการณ์และการพัฒนามีลักษณะที่สำคัญแบ่งเป็น ๓ แนวทางใหญ่คือ^{๑๖}

๑. ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของฟรอยด์ (Freud) เชื่อว่า คุณธรรมกับมโนธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มนุษย์อยู่ในสังคมกลุ่มใดก็จะเรียนรู้ความผิดชอบชั่วดีจากสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้น จนมีลักษณะพิเศษของแต่ละสังคมที่เรียกว่า เอกลักษณ์ เป็นกฎเกณฑ์ให้ประพฤติปฏิบัติตามข้อกำหนดโดยอัตโนมัติ คนที่ทำชั่วแล้วรู้สึกสำนึกเกิด หิริโอตตปปะ ละอายใจตนเองถือว่าได้รับการลงโทษด้วยตนเอง เมื่อสำนึกแล้วพึงละเว้นไม่ปฏิบัติอีกโดยไม่ต้องมีสิ่งควบคุมจากภายนอก เป็นการสร้างมโนธรรมขึ้นมาโดยไม่จำเป็นต้องสนใจองค์ประกอบลำดับขั้นพัฒนาการทางคุณธรรม

๒. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) เป็นกระบวนการสังคมประภิต โดยการซึมซาบ กฎเกณฑ์ต่างๆจากสังคมที่เติบโตมารับเอาหลักการเรียนรู้เชื่อมโยงกับหลักการเสริมแรง และการทดแทนสิ่งเร้า รับแนวคิดทฤษฎีจิตวิเคราะห์เป็นรูปแบบ โดยยึดถือว่าการเรียนรู้ คือ การสังเกตเลียนแบบจากผู้ใกล้ชิดเพื่อแรงจูงใจ คือ เป็นที่รักที่ยอมรับในกลุ่มพวกเดียวกันกับกลุ่มต้นแบบเพื่อเป็นพวกเดียวกัน

๓. ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive Theory) แนวคิดของนักจิตวิทยากลุ่มนี้เห็นว่าคุณธรรมเกิดจากแรงจูงใจในการปฏิบัติตนสัมพันธ์กับสังคม การพัฒนาคุณธรรมจึงต้องมีการพิจารณาเหตุผลเชิงคุณธรรมตามระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคล ซึ่งมีวุฒิภาวะสูงขึ้นการรับรู้คุณธรรมก็พัฒนาขึ้นตามลำดับ

ในสภาพของสถานศึกษาในทุก ๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟังเป็น มีวัฒนธรรมแสวงปัญญา ส่งเสริมให้เกิดลักษณะของปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ คือ (๑) สัมปยุตสังสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีครู อาจารย์ดี มีข้อมูลมีสื่อที่ดี (๒) สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี (๔) อัมมานุสรมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ ถูกต้องเหมาะสม จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน^{๑๗} ซึ่งปัญญาคุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ แบ่งออกเป็น ๔ ด้าน ดังนี้

^{๑๕} กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มืออบรมหลักสูตรการส่งเสริมสุขภาพจิตและป้องกันปัญหาสุขภาพจิตของประชาชนโดยพระสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑.

^{๑๖} ประกาศรี สืออำไพ, **พื้นฐานการศึกษาทางศาสนาและจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๘.

^{๑๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๓๒.

๑. ด้านกายภาพ สถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้สภาพแวดล้อม เป็นต้น ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต เช่นกิจกรรมประจำวัน กิจกรรมวันสำคัญ กิจกรรมนักเรียนต่าง ๆ ด้านการเรียนการสอน เริ่มตั้งแต่การกำหนดหลักสูตรสถานศึกษา การจัดหน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ จนถึงกระบวนการเรียนการสอน ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ ในการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูกับนักเรียน นักเรียนกับนักเรียน หรือครูกับครู เป็นต้น และด้านการบริหารจัดการ ตั้งแต่การกำหนดวิสัยทัศน์จุดเน้น การกำหนดแผนปฏิบัติการ การสนับสนุนติดตาม ประเมินผลและพัฒนาต่อเนื่อง ซึ่งการจัดสภาพในแต่ละด้านจะมุ่งเพื่อให้การพัฒนานักเรียนตามระบบไตรสิกขา ดำเนินได้อย่างชัดเจน มีประสิทธิภาพ ดังเช่น ด้านการจัดกายภาพ ควรเป็นธรรมชาติ สภาพแวดล้อมที่ ชวนให้มีจิตใจสงบ ส่งเสริมปัญญา กระตุ้นการพัฒนา ศรัทธา และศีลธรรม เป็นต้น

๒. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือโอกาสต่าง ๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ และ ปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ดำเนินด้วยสติสัมปชัญญะเป็นไป ตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต

๓. ด้านการเรียนการสอน สถานศึกษาจัดหลักสูตรสถานศึกษาหรือการจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ กระบวนการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย ด้านความ ประพฤติ ด้านจิตใจและด้านปัญญา เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนและสังคม โดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนาวัฒนธรรมแสวงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น การกิน อยู่เป็น เพื่อประโยชน์ ในการดำรงชีวิตที่อยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือการดู ฟังเป็น เพื่อ เน้นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญาเกี่ยวกับการจัดหลักสูตรว่าควรร่างหลักสูตรที่สอดคล้อง กับโครงสร้างสังคมไทย ให้เยาวชนไทยได้รักชาติและรักในภูมิปัญญาท้องถิ่น สิ่งที่ต้องสร้างต่อมา คือ ครู เพราะครู คือ แบบอย่างชีวิตของนักเรียน เนื่องจาก ครู ถือเป็นผู้บุคคลสำคัญที่สุดที่จะต้องทุ่มเท แรงกายแรงใจมุ่งมั่น ที่จะสั่งสอนให้เด็กเป็นคนดีมีคุณภาพ ด้วยเมตตาและปรารถนาดีต่อเด็กอย่างเต็มที่^{๑๘} และต้องดำรงตนเป็นตัวอย่างที่ดีที่ถูกที่ควรแก่เด็ก และควรต้องมีการประเมินที่หลากหลาย เช่น การประเมินระหว่างเรียน การประเมินลักษณะนี้สำคัญมาก เพราะครูจะได้ข้อมูลที่เป็นจริง เกี่ยวกับตัวเด็ก จากความสามารถจริงในการเรียนการสอนและการประเมิน แบบสรุปรวบยอด เป็น การประเมินการเรียนรู้ เมื่อสิ้นกระบวนการเรียนการสอน^{๑๙}

๔. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้ และพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสวงปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร ต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพอ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส มีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อ นักเรียน

^{๑๘} กาญจนา นาคสกุล, **ปฏิรูปการศึกษาแก้ปัญหาจริยธรรมในสังคมไทย**, วารสารวิชาการ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๕๔๖), หน้า ๕.

^{๑๙} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, **การวัดและประเมินผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒-๕.

นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อครูด้วยกัน และสถานศึกษาส่งเสริมให้ บุคลากรและนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละ ประโยชน์ตนเพื่อส่วนรวม เป็นต้น^{๒๐}

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ กล่าวว่า การปลูกฝังและหล่อหลอมให้เด็กนักเรียน นักศึกษา เป็นผู้ มีคุณธรรมจริยธรรมครบถ้วน สมควรตามความมุ่งหมายของการศึกษาในแผนการศึกษา แห่งชาติ จะต้องมีการดำเนินการให้ครบถ้วนทั้งระบบทั้งนอกโรงเรียนและในโรงเรียน จะยกภาระให้แก่ โรงเรียนหรือสถานศึกษาเพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ แนวทางวิธีการตลอดจนหัวข้อธรรม หรือคุณธรรม จริยธรรมที่พึงประสงค์จะต้องตรงกันทั้งสังคมนอกโรงเรียนและในโรงเรียนด้วย แหล่งหล่อหลอม จริยธรรมแก่เด็กนักเรียนนักศึกษา โดยส่วนรวมมีดังนี้^{๒๑}

๑. บิดามารดา บ้าน หรือสถาบันครอบครัว เป็นแหล่งแรกที่ทำกรปลูกฝังหล่อหลอม ตลอดจนถ่ายทอดลักษณะอันทรงคุณธรรมและจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัว และต้องทำหน้าที่นี้ ต่อไป แม้เด็กจะเข้าไปรับการศึกษาอบรมในโรงเรียนระดับต่างๆ อยู่แล้วก็ตาม นักการศึกษาได้ศึกษา ผลกระทบของการเลี้ยงดูเด็กแบบต่างๆ ต่อความมีคุณธรรมและจริยธรรม ของเด็กปรากฏว่าเด็กที่ ได้รับความรักจากการเลี้ยงดูมาก มีลักษณะความรับผิดชอบวินัยทาง สังคมและความเอื้อเฟื้อสูงกว่า เด็กที่ได้รับความรักจากบิดา มารดา หรือผู้ปกครองน้อยกว่า เด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบควบคุมมากจะมี ลักษณะเชื่อฟัง สุภาพ เอื้อเฟื้อ แต่มีลักษณะขี้อาย เก็บตัว ใจน้อย และชอบพึ่งพาผู้ใหญ่ ส่วนเด็กที่ เลี้ยงดูแบบควบคุมน้อยจะไม่เชื่อฟัง ไม่มีความรับผิดชอบและขาดสมาธิ เด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบให้เหตุผล เป็นเด็กที่ไม่ก้าวร้าว รู้จักผิดชอบชั่วดี และอายเมื่อทำผิด

๒. ญาติผู้ใหญ่และสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัว เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังและหล่อ หลอมจริยธรรมให้แก่เด็กในครอบครัวเช่นเดียวกัน โดยปกติเด็กจะเรียนรู้เจตคติเชิงจริยธรรม จาก ผู้ใหญ่ด้วยการสังเกตและเลียนแบบมากกว่าที่จะได้จากการฟังคำสั่งของผู้ใหญ่โดยตรง ถ้าหากผู้ใหญ่ เป็นผู้ที่มีลักษณะเด่นเป็นที่ยกย่องบูชาแก่เด็กมาก เด็กจะมีแนวโน้มเลียนแบบ พฤติกรรมของผู้ใหญ่มาก ขึ้นเท่านั้น

๓. เพื่อนๆ ของเด็กเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดค่านิยมทางคุณธรรม และ จริยธรรมบางอย่างให้เด็กได้รับรู้ รับไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดพฤติกรรมคล้ายตามเพื่อนๆ ได้ โดยเฉพาะ ในวัยรุ่นการทำอะไรตามเพื่อนจะเห็นได้ชัดเจน การเรียนรู้เชิงจริยธรรมของเด็กมิใช่ มาจากเพื่อนฝ่าย เดียว แต่ยังได้มาจากการได้กระทำกิจกรรมร่วมกัน การเข้าใจกันและกันใน ระหว่างเด็กในวัยเดียว กันเองด้วย ซึ่งเพื่อนๆ ดังกล่าวนี้นี้รวมทั้งเพื่อนในโรงเรียนและนอกโรงเรียนด้วย

๔. พระสงฆ์หรือผู้นำทางคุณธรรมและจริยธรรมในหมู่บ้านตำบลหรืออำเภอ หรือ ห้องถิ่นที่เด็กนักเรียนอยู่นั้น เป็นที่เคารพนับถือของผู้ใหญ่ในสังคมนั้นและได้มอบให้เป็นผู้อบรม สอนจริยธรรมแก่ประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์หรือผู้นำ ทาง

^{๒๐} วาสนา ต๊ะกาบโค, “การประเมินการดำเนินงานโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่ การศึกษาลำพูน เขต ๑”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๘), หน้า ๓๒.

^{๒๑} ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, **คุณธรรมจริยธรรม : หลักและวิธีการพัฒนาจริยศึกษาในสถาบัน สังกัด กระทรวงศึกษาธิการ**, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, ๒๕๒๔), หน้า ๑๐๐-๑๐๖.

ศาสนาในท้องถิ่นนั้น จะมีอิทธิพลต่อการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็กนักเรียน นักศึกษาในท้องถิ่นนั้นด้วย

๕. สื่อสารมวลชนหรือสื่อมวลชนทุกรูปแบบในปัจจุบันนี้มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการปลูกฝังหรือเปลี่ยนแปลงเจตคติ ค่านิยม ตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน นักเรียน นักศึกษา หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ตลอดไปถึงภาพยนตร์ บทเพลง หนังสืออ่าน เป็นทั้งเครื่องปลูกฝังค่านิยมทางคุณธรรม และจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนทุกวัย และใน ขณะเดียวกัน ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจในด้านที่จะช่วยปลูกฝังความมีจริยธรรมที่ดีแก่ เด็กและเยาวชนแล้ว ยังอาจเป็นเครื่องมือทำลายหรือขวางกั้นการปลูกฝังหล่อหลอมให้เด็ก นักเรียน นักศึกษาให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมที่ดีงามไว้ด้วย

๖. โรงเรียนหรือสถานศึกษา ซึ่งรวมถึงการจัดสิ่งแวดล้อมและสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา การบริหารและการให้บริการต่างๆ ในสถานศึกษา การเป็นตัวอย่างที่ดีงามของครู อาจารย์ การเรียนการสอนวิชาต่างๆ ตามหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาที่เกี่ยวกับ จริยศึกษา โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมต่างๆ ในสถานศึกษาในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมนั้น ใช้วิธีการ หล่อหลอมดังที่กล่าวมาในข้างต้นด้วยวิธีการใช้นิทานวรรณคดีหรือข่าวสารจากชีวิตจริง การใช้ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ แถบบันทึกเสียง ภาพนิ่ง แผ่นโปร่งใส การอธิบาย การเทศนา การดัดเตือน การสนทนา การยกย่องสรรเสริญ การชมเชย การแก้ไข และการวิจารณ์ข้อบกพร่อง

ทศนา แคมมณี กล่าวถึงสภาพของคนในสังคมปัจจุบันว่า ขาดคุณภาพในการใช้ชีวิตที่ดี เพราะไม่มีคุณสมบัติในเรื่องของการรู้จักพึ่งตนเอง การรู้จักอยู่อย่างพอเพียง การทำงานด้วยความขยัน อดทน การมีทักษะบริหารจัดการ การต่อสู้กับอุปสรรค การรู้จักแก้ปัญหา การแสวงหาความรู้ การรู้จักนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในการทำงาน การรู้จักรวมกลุ่มการทำงานร่วมกัน การอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล และรู้จักพัฒนาตนเอง แต่เรากลับพบคนที่มีความเกียจคร้าน ชอบเลี้ยงงาน ไม่อดทน ยอมแพ้ง่ายๆ ชอบสบายๆ ชอบรวยทางลัด ทะเยอทะยาน พวกวัตถุนิยมฟุ้งเฟ้อ ไม่รู้จักประมาณตน ดังนั้น การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม จึงเป็นสิ่งจำเป็นของสังคมไทยในยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ ยังเห็นความจำเป็นของการนำกระบวนการศึกษาเข้ามาช่วยในการปลูกฝัง โดยใช้หลักการเรียนรู้ด้านจิตพิสัย^{๒๒}

สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา ได้กำหนดคุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ เป็นคนเก่ง คนดี และมีความสุข โดยมีการพัฒนาที่เหมาะสมกับวัย ซึ่งในมาตรฐานการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้กำหนดคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ของผู้เรียนไว้ ๖ ประการ คือ^{๒๓}

๑. ผู้เรียนมีวินัย มีความรับผิดชอบ
๒. ผู้เรียนมีความซื่อสัตย์สุจริต

^{๒๒} ทศนา แคมมณี, วิธีสอนสำหรับครูมีอาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐.

^{๒๓} สำนักงานรับรองมาตรฐานและประเมินคุณภาพการศึกษา, มาตรฐานตัวบ่งชี้และเกณฑ์พิจารณาเพื่อการประเมินคุณภาพภายนอก ระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทจุดทอง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๐.

๓. ผู้เรียนมีความกตัญญูทักท้วง
๔. ผู้เรียนมีเมตตากรุณา โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว
๕. ผู้เรียนมีความประหยัดและใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า
๖. ผู้เรียนปฏิบัติตนเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

ดังนั้น การพัฒนาจริยธรรม หมายถึง การกระทำคุณงามความดี, ความดีงามและธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎศีลธรรม ให้ดียิ่งขึ้นหรือเจริญมากขึ้น

๒.๑.๓ คุณค่าและประโยชน์ของจริยธรรม

วศิน อินทสระ ได้กล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของจริยธรรม ดังนี้

๑. จริยธรรมเป็นรากฐานอันสำคัญแห่งความเจริญรุ่งเรือง ความมั่นคงและความสงบสุขของปัจเจกชน สังคมและประเทศชาติอย่างยิ่ง รัฐควรส่งเสริมประชาชนให้มีจริยธรรมเป็นอันดับแรกเพื่อให้เป็นแกนกลางของการพัฒนาด้านอื่นๆ ทั้งเศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง การปกครอง ฯลฯ การพัฒนาที่ขาดจริยธรรมเป็นหลักยึดย่อมเกิดผลร้ายมากกว่าดี เพราะผู้มีความรู้แต่ขาดคุณธรรมย่อมก่อให้เกิดความเสียหายมากกว่าผู้ด้อยความรู้

๒. การพัฒนาบ้านเมือง ต้องพัฒนาจิตใจคนก่อนหรืออย่างน้อยก็ให้พร้อม ๆ กันไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การศึกษาวิชาการอื่นๆ เพราะการพัฒนาที่ไม่มีจริยธรรมเป็นแกนนำ นั้นจะสูญเปล่าและเกิดผลเสียเป็นอันมาก

๓. จริยธรรม หมายถึง ความประพฤติ การกระทำ และความคิดที่ถูกต้องเหมาะสม การทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้องสมบูรณ์ เว้นสิ่งควรเว้น ทำสิ่งควรทำ ด้วยความฉลาดรอบคอบ รู้เหตุรู้ผล ถูกต้องตามกาลเทศะและบุคคล

๔. การทุจริต คดโกง การเบียดเบียนกันในรูปแบบต่างๆ อันเป็นเหตุให้สังคมเสื่อมโทรม มีสาเหตุมาจากการขาดจริยธรรมของคนในสังคม ทรัพยากรธรรมชาติในโลกนี้น่าจะพอเลี้ยงชาวโลกไปได้อีกนาน ถ้าชาวโลกช่วยกันละทิ้งความละโมภโลภมากแล้วมามีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่ายช่วยกันสร้างสรรค์สังคม ยึดจริยธรรมเป็นทางดำเนินชีวิต ไม่ใช่ยึดเอาลาภยศความมีหน้ามีตาในสังคมเป็นจุดหมาย

๕. จริยธรรมสอนให้เราเลิกดูหมิ่นกดขี่คนจน ให้เอาใจใส่เอื้ออาทรต่อผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นบุพการีของชาติ สอนให้เราถ่อมตัวเพื่อเข้ากันได้ดีกับคนทั้งหลาย และไม่วางโตโอหัง อดดีหรือก้าวร้าวคนอื่น สอนให้เราลดทิฐิมานะลงให้มากๆ เพื่อจะได้มองเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงไม่หลงสำคัญตัวว่ารู้ดีกว่า มีความสามารถกว่าใคร ผู้นำ ที่มีจริยธรรมสูงย่อมเป็นที่เคารพ กราบไหว้ของผู้คนทั้งหลายได้อย่างสนิทใจ เราจึงควรเลือกผู้นำที่สามารถนำ ความสงบสุขทางจิตใจมาสู่มวลชนได้ด้วย เพื่อสันติสุขจะเกิดขึ้นภายในและภายนอก ความแข็งแกร่งทางกำลังกาย กำลังทรัพย์และกำลังอาวุธนั้น ถ้าปราศจากความแข็งแกร่งทางจริยธรรมเสียแล้ว บุคคลนั้นๆ หรือประเทศชาติจะเจริญมั่นคงอยู่นานไม่ได้^{๒๔}

^{๒๔} วศิน อินทสระ, พุทธจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทองกวาว, ๒๕๔๑), หน้า ๖-๙.

สรุปได้ว่า การพัฒนาจริยธรรม จะต้องให้มืออยู่ในโรงเรียนและภายนอกโรงเรียน สถานศึกษาควรปลูกฝังทางด้านวิชาการ การเรียนการสอน และการอบรมจริยศึกษา ที่ตั้งงามของ วัฒนธรรมไทยที่มีอยู่มาตั้งแต่ต้น ทางกายก็ดี วาจาและจิตใจก็ดี ขณะที่นอกสถานศึกษา ควรปลูกฝัง ฐานด้านวิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ และสังคม จะช่วยให้นักเรียน นักศึกษา เป็นคนดีมีความรู้คุณธรรม จริยธรรมอันดีงามอย่างครบถ้วน จริยธรรมเป็นเรื่องสำคัญยิ่งในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะใน สังคมไทยที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การปลูกฝังจริยธรรมจึงมีความสำคัญต่อการพัฒนา พลเมืองให้มีคุณภาพ โดยเฉพาะกับเยาวชนของชาติซึ่งจะเป็นผู้ใหญ่ในวันหน้าให้มีความประพฤติและ ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่นและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ทั้งยังสามารถร่วมกันพัฒนาประเทศให้มีความเจริญต่อไป

๒.๒ กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรม

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตลอดชีวิต การเรียนรู้จากผู้รู้ ย่อมส่งผลดี ต่อผู้เรียน หากการเรียนรู้จากผู้ไม่รู้ ย่อมเป็นผลส่งผลให้ผู้เรียนมีความเข้าใจผิด ประพฤติปฏิบัติที่ผิด ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ จากเหตุแห่งความไม่รู้ มาสู่ผล แห่งความรู้ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรม ลักษณะนิสัย อันเป็นผลมาจากการฝึกหัด การอบรมหรือการประพฤติปฏิบัติที่ได้รับจากกระบวนการเรียนรู้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๑ กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

คำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก เน้นความสำคัญของ จริยธรรมก็เพราะพระพุทธศาสนาพิจารณาเห็นว่า “จริยธรรม” มีประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นอย่างยิ่ง ดังในพระไตรปิฎกว่า “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของ อนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อราตรีผ่านไป เทวดาองค์หนึ่งมีวรรณงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไปทั่วพระเชตวัน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า “เทวดาและมนุษย์จำนวนมากต่างมุ่งหวังความ สวัสดิ์ ร่วมกันคิดถึงเรื่องมงคล ขอพระองค์ตรัสบอกมงคลอันสูงสุดด้วยเถิด”^{๒๕}

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบดังนี้ (๑) การไม่คบคนพาล (๒) การคบแต่บัณฑิต (๓) การ บูชาคนที่ควรบูชาเป็นมงคลอันสูงสุด (๔) การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม (๕) การได้สร้างบุญไว้ในปางก่อน (๖) การตั้งตนไว้ชอบนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๗) ความเป็นพหูสูต (๘) ความเป็นผู้มีศีลปะ (๙) วินัยที่ ศึกษามาดี (๑๐) วาจาสุภาสิตนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๑๑) การบำรุงมารดาบิดา (๑๒) การสงเคราะห์ บุตร (๑๓) การสงเคราะห์ภรรยา (๑๔) การงานที่ไม่เอากุล^{๒๖}นี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๑๕) การให้ทาน (๑๖) การประพฤติธรรม (๑๗) การสงเคราะห์ญาติ (๑๘) การงานที่ไม่มีโทษนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๑๙) การงดเว้นจากบาป (๒๐) การเว้นจากการดื่มน้ำเมา (๒๑) ความไม่ประมาทในธรรมนี้เป็นมงคลอัน สูงสุด (๒๒) ความเคารพ (๒๓) ความถ่อมตน (๒๔) ความสันโดษ (๒๕) ความกตัญญู (๒๖) การฟัง

^{๒๕} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๖-๗.

^{๒๖} อากุล หมายถึง การงานที่ทำค้างไว้ ที่ทำไม่เหมาะสม และที่ทำย่อหย่อนไม่สมบูรณ์แบบ (พ.พ.อ. (บาลี) ๕/๑๒๑)

ธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๒๗) ความอดทน^{๒๗} (๒๘) ความเป็นคนว่าง่าย (๒๙) การพบเห็นสมณะ (๓๐) การสนทนาธรรมตามกาลนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๓๑) การเผาผลาญบาป (๓๒) การประพดีพรหมจรรย์^{๒๘} (๓๓) การเห็นอริยสัจ (๓๔) การทำนิพพานให้แจ้งนี้เป็นมงคลอันสูงสุด (๓๕) จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว (๓๖) จิตไม่เศร้าโศก (๓๗) จิตปราศจากธุลี (๓๘) จิตเกษมนี้เป็นมงคลอันสูงสุด เทวดาและมนุษย์ทำมงคลดังกล่าวมานี้แล้วไม่พ่ายแพ้ข้าศึกทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถานทั้ง ๓๘ ประการนั้น เป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น^{๒๙}

มงคล ๓๘ ประการนี้ จึงเป็นหลักการในการที่จะพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้บังเกิดขึ้นในตัวของผู้คนโดยตรง ซึ่งหลักการทั้ง ๓๘ ประการนี้ ถือว่าเป็นหนทางในการประพฤติปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนให้สู่ความเป็น อริยชน (บุคคลอันประเสริฐ) ตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรมทั้งหลาย อหิริกะ (ความไม่ละอายบาป) โอนัตตปปะ (ความไม่เกรงกลัวบาป) ก็มีตามด้วย ๑) ผู้มีอวิชชาไม่เห็นแจ้งย่อมมีมิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ๒) ผู้มีมิจฉาทิฏฐิย่อมมีมิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) ๓) ผู้มีมิจฉาสังกัปปะย่อมมีมิจฉาวาจา (เจรจาผิด) ๔) ผู้มีมิจฉาวาจาย่อมมีมิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด) ๕) ผู้มีมิจฉากัมมันตะย่อมมีมิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ๖) ผู้มีมิจฉาอาชีวะย่อมมีมิจฉาวายาเม (พยายามผิด) ๗) ผู้มีมิจฉาวายาเมย่อมมีมิจฉาสติ (ระลึกผิด) ๘) ผู้มีมิจฉาสติย่อมมีมิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) ภิกษุทั้งหลาย อวิชชา (ความรู้แจ้ง) เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมทั้งหลาย หิริ (ความละอายบาป) และ โอนัตตปปะ (ความเกรงกลัวบาป) ก็มีตามด้วย ๑) ผู้มีวิชชาเห็นแจ้งย่อมมีสัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒) ผู้มีสัมมาทิฏฐิย่อมมีสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓) ผู้มีสัมมาสังกัปปะย่อมมีสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔) ผู้มีสัมมาวาจาย่อมมีสัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ) ๕) ผู้มีสัมมากรรมันตะย่อมมีสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖) ผู้มีสัมมาอาชีวะย่อมมีสัมมาวายาเม (พยายามชอบ) ๗) ผู้มีสัมมาวายาเมย่อมมีสัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘) ผู้มีสัมมาสติย่อมมีสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)”^{๓๐}

กระบวนการเรียนรู้จริยธรรมให้เกิดขึ้นมีในตัวมนุษย์ได้นั้น สิ่งที่สำคัญอย่างมากที่สุด คือ การที่มีความเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น เห็นว่าการกระทำที่ผิดกฎหมายย่อมมีโทษ จึงเกิดความเกรงกลัวในบทลงโทษตามที่กฎหมายกำหนดไว้ เป็นต้นฯ ซึ่งหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) เป็นข้อแรกในการที่มนุษย์ทุกคนต้องเรียนรู้ เพื่อให้เกิดมีความรู้ทางด้านจริยธรรม ตามหลักปฏิบัติที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ (ทางดำเนินสู่ความเป็นอริย)

^{๒๗} ความอดทน ในที่นี้หมายถึง อธิวาสนขันติ (ขันติคือความอดกลั้น) ได้แก่ ความอดกลั้น ต่อคำตำหนิต่าง ๆ อดกลั้นต่อการถูกเบียดเบียน ตลอดถึงอดกลั้นต่อทุกขเวทนา เช่น ความหนาว ความร้อน เป็นต้น ยกตนอยู่เหนือทุกข์ต่าง ๆ ดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่หวั่นไหว (พ.พ.อ.บาลี) ๕/๑๒๙)

^{๒๘} พรหมจรรย์ เป็นชื่อของ (๑) เมถุนวิริติ (ดู ที.สี. (แปล) ๙/๘/๓, ม.ม. (แปล) ๑๒/๒๙๒/๓๒๓)

^{๒๙} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๓-๑๓/๗-๘.

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑/๑-๒.

ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง จักจำแนกอริยมรรคมีองค์ ๘ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ อะไรบ้าง คือ ๑) สัมมาทิฐิ ฯลฯ ๘) สัมมาสมาธิ

สัมมาทิฐิ เป็นอย่างไรคือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไรคือ ความดำริในเนกขัมมะ (การออกจากกาม) ความดำริในอพยาบาท (ความไม่พยาบาท) ความดำริในอวิหิงสา (การไม่เบียดเบียน) นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา เป็นอย่างไรคือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท (พูดเท็จ) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากผรุสวาจา (พูดคำหยาบ) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากสัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ) นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไรคือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอทินนาทาน (การลักทรัพย์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอพรหมจรรย์ (พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์) นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไรคือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) สร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น^{๓๑} เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยอันตราย ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

สัมมาสติ เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย^{๓๒} อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ

^{๓๑} สร้างฉันทะ หมายถึง สร้างความพอใจใคร่จะทำกุศล พยายาม หมายถึง ทำความเพียรบากบั่น ปรารภความเพียร หมายถึง บำเพ็ญเพียรทั้งทางกายและทางใจ ประคองจิต หมายถึง ยกจิตขึ้นพร้อมกับความเพียรทางกายและจิต มุ่งมั่น หมายถึง ทำความเพียรเป็นหลักใหญ่ (อง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๓๔๔/๔๔๐) ได้แก่ สัมมปปธาน ๔ ประการ ดู อก.จตุกก. (แปล) ๒๑/๖๙/๑๑๓-๑๑๔

^{๓๒} ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึง นิเวรณ ๕ อูปาทานชั้น ๕ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ (อง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๓๔๐/๔๔๐)

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไรคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ๒) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ๓) เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ ๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ”^{๓๓}

คุณธรรมจริยธรรมตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพจิตมนุษย์ สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่ามนุษย์จะใช้เวลาในปัจจุบันให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเองได้มากน้อยเพียงใด “พระพุทธศาสนาไม่ได้คำนึงถึงอนาคตมากนัก แต่กล่าวย้ำให้ความสำคัญกับปัจจุบัน เป็นกรณี พิเศษ เพราะอนาคตเป็นสิ่งที่ยังมาไม่ถึง จึงเน้นในเรื่องการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ที่จะได้รับทำประโยชน์ได้เต็มความสามารถในปัจจุบัน ทั้งยังไม่ส่งเสริมให้อึดอัดเป็นสิ่งที่ล่วงไปแล้วเข้ามา มีอิทธิพลครอบงำจิตใจจน จนทำอะไรไม่ได้เลยในปัจจุบัน”^{๓๔}

ไตรสิกขานั้นถือกันว่าเป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีขอบเขตครอบคลุมมรรคทั้งหมด และเป็นการนำเอาเนื้อหาทั้งหมดของมรรคมาใช้ จึงเป็นหมวดธรรมที่มาตรฐาน ในที่นี้ขอกล่าวสรุปว่า มรรคเป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่เนื้อหา ฉะนั้นไตรสิกขาที่เป็นกระบวนการปฏิบัติธรรมทั้งหมดในแง่การใช้งานฉนั้น เพื่อให้เห็นเป็นหมวดหมู่อันจะช่วยให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ท่านจัดองค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรคเข้าเป็นประเภทๆ เรียกว่าชั้น หรือ ธรรมชั้น แปลว่า หมวดธรรม หรือกองธรรม มี ๓ ชั้น หรือ ๓ ธรรมชั้น กล่าวคือ ศีลชั้น สมาธิชั้น และปัญญาชั้น^{๓๕} เรียกว่าง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือไตรสิกขา

หลักการศึกษ ๓ ประการนี้ จัดวางขึ้นไว้โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยชน เป็นพื้นฐานวิธีแก้ปัญหแบบอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็น อริยชน หรือวิถีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ^{๓๖} อริยมรรค นี้ มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหา หรือรายละเอียดของการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑) ทศณะ ความคิดเห็น แนวคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่างๆที่ดงามถูกต้องมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ เรียกว่า สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)

๒) ความคิด ความดำริตรอง หรือคิดการต่างๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละ หวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๐-๑๓.

^{๓๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พัฒนาคน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลนคิมทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๔๕ - ๔๖.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๐๘/๕๔๙. และ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/ ๕๙๖/ ๓๘๐.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายพิมพ์ครั้งที่ ๓๙**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๑๑.

ตัว ความคิดจะได้จะเอา หรือความเคียดแค้น ชิงชิง มุ่งร้ายคิดทำลาย เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

๓) การพูด หรือการแสดงออกทางวาจาที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความจริง ไม่โกหก หลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพ นุ่มนวล ชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ก่อประโยชน์ เรียกว่า สัมมาวาจา (วาจาชอบ)

๔) การกระทำที่ติงามสุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกันสร้างความสัมพันธ์ที่ติงาม ทำให้อยู่ร่วมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่เป็นไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย การทำร้าย ทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิในคุ้มครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียกว่า สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)

๕) การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น เรียกว่า สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ)

๖) การเพียรพยายามในทางที่ติงามชอบธรรม คือ เพียรหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งชั่วร้ายอกุศล ที่ยังไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละเลิก กำจัดสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งติงาม หรือ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งติงาม หรือ กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มพูน เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบุลย์ เรียกว่า สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

๗) การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกได้ถึงสิ่งที่ติงาม สิ่งที่เกิดเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่องนั้นๆ เวลานั้นๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรม ของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจ และความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เฝ้าฝันหรือยั่วยุ มาฉุดกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า (ระลึกชอบ)

๘) ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงาน หรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้ สม่่าเสมอ แน่วแน่เป็นหนึ่งเดียว สงบไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียด ไม่กระด้าง เข้มแข็ง เองาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญา อย่างได้ผลดี เรียกว่า สัมมาสมาธิ (จิตมั่นชอบ)^{๓๗}

หลักการศึกษาทั้ง ๓ ประการนี้ คือ ไตรสิกขา จัดวางขึ้นโดยมุ่งให้เกิดขึ้นตามหลัก ปฏิบัติแห่งอริยมรรค (มรรควิธีแก้ปัญา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์) คือ เป็นการฝึกฝนอบรมให้ องค์ทั้ง ๘ แห่งมรรคนั้น เกิดมีและเจริญงอกงามใช้ประโยชน์ได้อย่างบริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับ ทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ จนถึงที่สุด กล่าวคือ

๑) อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพ จิตได้ดี

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๖๑๑-๖๑๒.

๒) อธิจิตศึกษา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาจึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญา ได้ดี

๓) อธิปัญญาศึกษา คือ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มีจิตใจผ่องใส เบิกบาน ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ เป็นอิสระด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๓๘}

นอกจาก หลักอริยมรรค ๘ หลักไตรสิกขา ซึ่งเป็นแนวทางของกระบวนการเรียนรู้ จริยธรรมโดยตรงแล้ว กระบวนการเพื่อพัฒนาให้เกิดจริยธรรม ในทางพระพุทธศาสนานั้นเรียก หลักธรรมชุดนี้ว่า ภาวนา ๔ อันได้แก่ กายภาวนา (การพัฒนากาย) ศีลภาวนา (การพัฒนาศีล) จิตตภาวนา (การพัฒนาจิต) และปัญญาภาวนา (การพัฒนาปัญญา)^{๓๙}

ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในอนาคต ๕ ประการนี้ ยังไม่เกิดขึ้นในปัจจุบันแต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภิกษุเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุเหล่านั้นเสียภิกษุในอนาคต ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้กุลบุตรเหล่านั้นอุปสมบท ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอริศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ แม้กุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญาให้กุลบุตรเหล่านั้นอุปสมบทอีก ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอริศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ถึงกุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือนภิกษุในอนาคตประการที่ ๑ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไปภิกษุเหล่านั้นเธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุเหล่านั้นเสีย

๒. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้นิสสัยแก่กุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอริศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ กุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ให้นิสสัยแก่กุลบุตรเหล่านั้นอีก ก็จักไม่สามารถแนะนำกุลบุตรเหล่านั้นในอริศีล อธิจิต และอธิปัญญาได้ ถึงกุลบุตรเหล่านั้นก็จักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือนภิกษุในอนาคตประการที่ ๒ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไปภิกษุเหล่านั้นเธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภิกษุเหล่านั้นเสีย

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๒-๖๑๓.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๘.

๓. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญาแสดงอริยมกกา^{๔๐} เวทลลกา^{๔๑} ถาลงสู่ธรรมดาก็จักไม่รู้ตัวโดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือนภายในอนาคตประการที่ ๓ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไปภายใน เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยันตรายเสีย

๔. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ตถาคตตรัสไว้ ล้าลึก มีเนื้อความลึกซึ้ง เป็นโลกุตตรธรรม ประกอบด้วยความว่าง ภิกษุเหล่านั้นไม่ตั้งใจฟังด้วยดี ไม่เจียไสตสดับ ไม่ตั้งใจใฝ่รู้ และไม่ให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียนควรท่องจำให้ขึ้นใจ แต่เมื่อผู้อื่นกล่าวสูตรที่ท่านผู้เชียวชาญได้รจนาไว้เป็นบทกวีมีอักษรวิจิตร มีพยัญชนะวิจิตรอยู่ภายนอก เป็นสาวกภาษิต^{๔๒} ภิกษุเหล่านั้นกลับตั้งใจฟังด้วยดี เจียไสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ และให้ความสำคัญธรรมว่าควรเรียน ควรท่องจำให้ขึ้นใจ โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือน ภายในอนาคตประการที่ ๔ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภายใน เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยันตรายเสีย

๕. ในอนาคต หมู่ภิกษุจักไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา เมื่อไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา ภิกษุผู้เถระก็จักเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อน เป็นผู้นำในโอภกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก จักไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลुธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง หมู่คนรุ่นหลังก็จักพากันตามอย่างพวกภิกษุเถระเหล่านั้น แม้หมู่คนรุ่นหลังนั้น ก็จักเป็นผู้มักมาก เป็นผู้ย่อหย่อนเป็นผู้นำในโอภกมนธรรม ทอดธุระในปวิเวก จักไม่ปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยจึงเลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมจึงเลอะเลือนภายในอนาคตประการที่ ๕ นี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไปภายใน เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยันตรายเสียภิกษุทั้งหลาย ภายในอนาคต ๕ ประการนี้แล ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป ภายในเหล่านั้น เธอทั้งหลายพึงรับรู้ไว้ และพึงพยายามเพื่อละภยันตรายเสีย”^{๔๓}

๒.๒.๒ กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรม

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาตนให้เป็นคนดีก่อน แล้ว สังคมก็จะดีไปด้วย ซึ่งตรงกับข้อความที่ว่า "หลักแห่งความประพฤดี" หรือ แนวทางของการประพฤดีดี ปฏิบัติชอบของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะหลักศีลธรรมเป็นแนวทางประพฤดีปฏิบัติ

^{๔๐} ดุรายละเอียตใน (อง.ปญจก.อ.(บาลี) ๓/๗๙/๔๐)

^{๔๑} ดุรายละเอียตใน (อง.ปญจก.อ.(บาลี) ๓/๗๙/๔๐, สารตถ.ฎีกา ๑/๑๒๗) และดูสัมมาทิฐิสูตร (ม.ม.(บาลี/ไทย) ๑๒/๙/๖๓), สักกปัญหสูตร (ที.ม.(ไทย) ๑๐/๘/๒๒๖), มหาเวทลลสูตร (ม.ม.(บาลี/ไทย) ๑๒/๓/๔๐๑), จูฬเวทลลสูตร (ม.ม.(บาลี/ไทย) ๑๒/๔/๔๑๐), มหาปุณณมสูตร (ม.ม.(บาลี/ไทย) ๑๔/๘๕-๙๐/๖๗-๗๑).

^{๔๒} อยู่ภายนอก หมายถึงนอกพระพุทธศาสนา (อง.ทุก.อ.(บาลี)๒/๔๘/๕๕) เป็นสาวกภาษิต หมายถึงเป็นภาษิตของเหล่าสาวกของเจ้าลัทธินอกพระพุทธศาสนา (อง.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๔๘/๕๕, อง.ทุก.ฎีกา ๒/๔๘/๕๓)

^{๔๓} อง.ปญจก (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔-๑๔๖.

คนที่สร้างสรรค์ชีวิตคนให้เป็นคนดี ทั้งเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต เพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต^{๔๔} ซึ่งบุคคลสามารถปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ เพื่อจะก่อให้เกิดประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่พึงงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วาจทุจริต และประพฤติดังกายสุจริต วาจาสุจริต อันเป็นไปตามหลักของศีลเรียกว่า กายภาวนา กายภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม ให้บุคคลแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมในด้านดีเท่านั้น

๒. ทำให้บุคคลมีจิตใจและอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นความโลภ ความพยาบาท แล้วให้ประพฤติดั่งมโนสุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาทหรือมีจิตใจเสียสละและยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริตเป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตภาวนา

๓. ทำให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ ละมโนสุจริต ปฏิบัติตามมโนสุจริตเป็นการพัฒนาบุคคล ตามหลักของปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา การปฏิบัติข้อนี้เป็นการพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง^{๔๕}

สรุปได้ว่า มนุษย์ทุกคนจึงจำเป็นอย่างมากในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนวทางของพุทธศาสนาที่วางหลักเอาไว้ เพื่อฝึกหัดพัฒนาทางด้านกาย พัฒนาทางด้านความประพฤติ เพื่อให้มีความเคารพกฎหมาย จาริต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นของตน และอยู่ในกฎระเบียบวินัย/ศีล การพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อให้มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก ทะเลาะวิวาท สร้างความรำคาญให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ชุมชน สังคม และสุดท้ายการพัฒนาทางด้านปัญญา เพื่อให้สมบูรณ์บริบูรณ์พร้อมที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อสุขแห่งตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนรวม ให้เกิดมีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลต่อการพัฒนา เพื่อยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน และสังคมส่วนรวม จึงจะเป็นสังคมที่พัฒนาอย่างยั่งยืนแท้จริง

๒.๓ หลักพุทธธรรมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน

หลักพุทธธรรม คือ หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ที่วางหลักการและกระบวนการเอาไว้ให้เป็นกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาตนเองได้ถูกต้อง ดั่งงาม ตรงตามสภาวะความจริง ซึ่งการศึกษาของกุลบุตรกุลธิดาและผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทยนั้นมีรากฐานมาจากการใช้หลักพุทธธรรมมาอบรม สั่งสอน แต่ในสมัยใหม่การศึกษาได้แยกออกจากวัด แต่ก็มีได้

^{๔๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). *พุทธศาสนากับปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป), ๒๕๓๓. หน้า ๓๑.

^{๔๕} โกศล เพ็ชรวงศ์. "พระพุทธศาสนากับการพัฒนาตน : ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้เข้ารับการศึกษาอบรมตามหลักสูตร "เตรียมผู้บริหารการศึกษา" ของสถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา วัดไร่ขิง". *วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓).

นำเอาหลักพุทธธรรมมาเป็นรากฐานของการศึกษา ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งในคุณค่าของพุทธธรรม และจากการที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีต ด้วยคุณค่าอันอนันต์ ขององค์ความรู้ในพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมตลอดจนหลักไตรสิกขาที่จัดวางเป็นระบบชัดเจน ในการที่จะศึกษาเรียนรู้และพัฒนาผู้เรียนทุกเพศทุกวัยด้วยวิถีพุทธ วิถีพุทธ คือวิถีในการดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ที่คนไทยยอมรับนับถือด้วยศรัทธามาแต่ในอดีตและวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่มาจากความเชื่อในทางพุทธศาสนา ซึ่งมีความเป็นเอกลักษณ์ที่คนทั่วโลกตระหนักและให้การยอมรับว่าพระพุทธศาสนามีหลักพุทธธรรม หรือพุทธศาสตร์ที่สามารถสร้างคนหรือพัฒนาคนให้มั่งคั่งความรู้ในด้านการดำรงชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุขและความประเสริฐของคนที่ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงมีแนวความแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์เข้ากับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติกำหนด ที่มีคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี เก่ง มีความสุข อย่างแท้จริง

๒.๓.๑ หลักธรรมในการพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน

เป็นการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการ หลักธรรมที่ใช้ในการพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียนนั้นผู้วิจัยได้นำเสนอหลักธรรมที่เป็นหลักการในการพัฒนา เรียกว่า ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และ หลักภาวนา ๔ ซึ่งใช้เป็นกระบวนการในการพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หลักการพัฒนาแบบไตรสิกขา เป็นวิธีการสอนและวิธีการพัฒนาที่มีกิจกรรมเอื้ออำนวยต่อการเรียนรู่มาก เพราะแต่ละขั้นตอนชัดเจน และเป็นระบบ นักเรียนจะต้องดำเนินตามขั้นตอนนั้นได้อย่างต่อเนื่อง หลักการพัฒนาแบบไตรสิกขานี้ประกอบด้วยสิกขา ๓ ประการดังนี้

- ๑) ศีลสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับใช้อบรมทางด้านความประพฤติ
- ๒) จิตตสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับใช้อบรมจิตให้เกิดสมาธิ
- ๓) ปัญญาสิกขา คือ ข้อปฏิบัติสำหรับอบรมปัญญาให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง

ขั้นศีล (ศีลสิกขา) คือข้อปฏิบัติสำหรับใช้อบรมทางด้านความประพฤติ เพื่อให้นักเรียนอยู่ในระเบียบวินัย ทั้งกายวาจา และใจ ให้อยู่ในสภาพเรียบร้อยเป็นปกติเป็นหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ศีล หรือวินัยที่ใช้เรียกกันทั่วไป เพื่อใช้ในการพัฒนาให้นักเรียนได้เกิดจิตสำนึกในความดี มีคุณธรรม จริยธรรม ศีลสิกขา คือ การปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ทั้งทางกาย วาจา โดยการควบคุมตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัย และศีลธรรม ซึ่งจะประโยชน์แก่ตัวนักเรียนโดยตรง ดังเช่น ๑) ประพฤติตนไปในทางที่สังคมยอมรับ ปฏิบัติตามกฎระเบียบวินัยของโรงเรียน ๒) มีความรับผิดชอบ โดยทำงานที่ครูมอบหมายให้ได้ด้วยตนเองไม่คัดลอกงานเพื่อน ๓) ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและมีความสามัคคีในหมู่คณะ ๔) ไม่ให้เกิดความลุ่มหลง มัวเมา ที่จะนำไปสู่การกระทำผิด ความชั่วได้

ขั้นสมาธิ (จิตตสิกขา) คือ การฝึกสมาธิขั้นต้น เป็นการควบคุมสติให้นักเรียนได้ฝึกวิธีรวมจิตใจ รวบรวมความคิดให้แน่วแน่เป็นจุดเดียว ให้นักเรียนตัดสิ่งรบกวนอื่น ๆ ออกจากความคิด และจิตใจเป็นการแก่งัดขั้นต้นในการควบคุมสติให้ระลึกรู้อยู่กับลมหายใจ เพื่อความระลึกได้ รู้แน่วแน่จุดเดียว ในการพัฒนาขั้นตอนนี้ จะเกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า จิตสิกขา หมายถึง การ

ปฏิบัติ เพื่อดำรงสภาพจิต ให้ปกติมั่นคงต่อความดีงาม โดยทั่วไปบุคคลมีจิตสมาธิอยู่แล้วโดยธรรมชาติ และบุคคลควรสร้างจิตให้เกิดเป็นสมาธิด้วยการฝึก เพื่อบังคับความคิดให้เป็นไปตามที่เราต้องการ ให้มีความสามารถและกำลังใจในการพิจารณาภาวนาธรรม คุณงามความดี ถูก ผิด ดี ชั่ว ด้วยตัวของนักเรียนเอง เพื่อสร้างปัญญาให้เข้าใจในชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง ซึ่งก็คือ ชั้นปัญญา

ชั้นปัญญา (ปัญญาสิกขา) คือ ชั้นนักเรียนใช้ปัญญา ความมีจิตใจแน่วแน่ทำความเข้าใจในปัญหา การหาเหตุของปัญหา เพื่อหาทางแก้ไข พิจารณาผลที่เกิดขึ้นจนเกิดความรู้แจ้งเข้าใจ และแก้ปัญหาเป็น ได้เกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญายืนขึ้นในตนเอง มีมโนทัศน์ในเรื่องนั้นได้ถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นชั้นพิจารณาด้วยปัญญา เป็นการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมขั้นสุดท้ายหลังจากผ่านการฝึกสมาธิแล้วระยะหนึ่ง จนสามารถระลึกได้ มีความรู้ตัวทั่วพร้อม มีจิตใจแน่วแน่ที่จุดเดียว จึงทำให้พิจารณาว่าสถานการณ์ที่เลือกกระทำครั้งแรกนั้นได้เหมาะสมหรือไม่ อะไรผิดอะไรถูก จนสามารถเลือกปฏิบัติได้ถูกต้องเหมาะสม อย่างสมเหตุสมผล ในการพัฒนาขั้นนี้จะเกี่ยวข้อง กับหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ปัญญาสิกขา เป็นการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ รอบตัวถูกต้องตามสภาวะความเป็นจริง โดยเน้นการมองเห็นอย่างนั้นจริง ไม่ใช่การคาดคำนวณเอาเอง แล้วกำหนดหลักความประพฤติปฏิบัติของตนเองให้ดำรงความดี ไม่เป็นภัยต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งการพัฒนาการเรียนรูแบบไตรสิกขานี้จะเน้นในเรื่องของการฝึกปฏิบัติจริง เป็นการจัดระเบียบทางความคิดของตนเองให้เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นจึงอธิบายได้ว่า ไตรสิกขา คือ สิกขา ๓ เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริงและฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ดีงาม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือ การกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมกับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน หลักพุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา ที่เรียกสั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรมเพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้ เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตในทุกด้าน ทุกเพศและทุกวัย

จึงสรุปได้ว่า จากการปฏิบัติพัฒนาตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นพัฒนามนุษย์ทั้งทางด้านกาย วาจา และความคิด จิตใจ อารมณ์และสติปัญญา ทำให้ผู้ที่ผ่านการพัฒนาเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา สามารถดำรงตนและดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ทั้งยังสามารถเป็นแบบอย่างที่ดีต่อบุคคลรอบข้างและเด็กๆที่กำลังเลียนแบบพฤติกรรมที่เห็นให้เป็นอย่างที่ดียิ่งจะทำให้เกิดการเรียนรู้ นำเอาไปเป็นแบบอย่างที่ดีต่อไปสำหรับเด็ก ปัญหาของสังคมก็จะค่อยๆลดลงไปทำให้เกิดสันติภาพมีความสุขในชุมชน และสังคมภายในชาติต่อไป

๒.๓.๒ หลักธรรมที่ใช้ในกระบวนการพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียน

นอกจากหลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา แล้วซึ่งเป็นหลักการและแนวทางของการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมโดยตรงแล้ว กระบวนการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมที่จะก่อให้เกิด

สัมฤทธิ์ผลสูงสุด โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เรียกหลักธรรมชุดนี้ว่า ภาวนา ๔ มาเป็นกระบวนการในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของนักเรียน อันได้แก่

- ๑) ภาวนา (การพัฒนากาย)
- ๒) ศีลภาวนา (การพัฒนาศีล)
- ๓) จิตตภาวนา (การพัฒนาจิต)
- ๔) ปัญญาภาวนา (การพัฒนาปัญญา)

ซึ่งบุคคลที่ได้ผ่านกระบวนการพัฒนาตามหลักธรรมนี้แล้ว จะก่อให้เกิดประโยชน์ให้แก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง และสังคมส่วนรวม ๓ ประการ คือ

๑) ทำให้บุคคลเป็นคนดีของสังคม เป็นผู้มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย แต่อยู่ในกรอบวัฒนธรรมประเพณีที่พึงงามของสังคม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นกายทุจริต วาจาทุจริต และประพฤติดังกายสุจริต วาจาสุจริต อันเป็นไปตามหลักของศีลเรียกว่า ภาวนา ภาวนานี้เป็นวิธีการพัฒนาบุคคลด้านพฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม ให้บุคคลแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมในด้านดีเท่านั้น

๒) ทำให้บุคคลมีจิตใจและอารมณ์มั่นคง เป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนอื่นเป็นคนดี เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม พระพุทธเจ้าสอนให้บุคคลงดเว้นความโลภ ความพยาบาท แล้วให้ประพฤติดั่งมโนสุจริต ไม่มีความโลภ ไม่มีความพยาบาทหรือมีจิตใจเสียสละและยินดีให้อภัย ตามมโนสุจริต เป็นการพัฒนาจิตใจตามหลักของสมาธิที่เรียกว่า จิตภาวนา

๓) ทำให้บุคคลได้รู้และเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง เป็นสัมมาทิฐิ ละมโนทุจริต ปฏิบัติตามมโนสุจริตเป็นการพัฒนาบุคคล ตามหลักของปัญญา เรียกว่า ปัญญาภาวนา การปฏิบัติข้อนี้เป็นการพัฒนาบุคคลให้เข้าใจชีวิตอย่างแจ่มแจ้ง

กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรม เป็นกระบวนการที่จะต้องได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและใจ หรือ รูปกับนาม ไปพร้อมกัน โดยแบ่งออกเป็น ๔ ด้านใหญ่โดยจำแนกประเภทตามหลักภาวนา ๔ ดังต่อไปนี้

๑ การพัฒนาทางด้านกาย หรือเรียกว่า ภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ : physical development)^{๔๖}

การพัฒนากาย ในความหมายที่แท้จริงคือการพัฒนาอินทรีย์ อินทรีย์ของเรานี้ก็มี ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมพันธ์กับโลกภายนอก เป็นช่องทางที่เราสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด^{๔๗} ในการฝึกพัฒนากาย หรือ ฝึกพัฒนาอินทรีย์นั้น การพัฒนากายจึงเป็นการพัฒนาอินทรีย์ คือ ฝึกให้มีอินทรีย์สังวร ได้แก่ ความสำรวมอินทรีย์ ๖

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนตติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗๐.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการศึกษาพัฒนาชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๙.

เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล ความประพฤติ เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคง และเป็นทางให้เจริญปัญญาอีกด้วย^{๔๘}

๒ การพัฒนาทางด้านศีล หรือเรียกว่า สีลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล) ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน : moral development)^{๔๙}

การพัฒนาศีล ศีลนั้นใกล้เคียงกับวินัย ศีลนั้นต่างจากวินัยอย่างไร ในแง่หนึ่ง ศีลเป็นสภาพหรือคุณสมบัติของตัวบุคคล วินัยเป็นกิจกรรมที่เป็นไปในสังคม ศีลเป็นเรื่องของการที่บุคคลนั้นมีระเบียบในการดำเนินชีวิตและในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยดี ความมีระเบียบหรือประพฤติดนอยู่ในระเบียบอย่างนี้เรียกว่า ศีล ส่วนวินัยนั้นเป็นการจัดระเบียบ ทั้งการจัดระเบียบชีวิตของตนและการจัดระเบียบในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น ตลอดจนการจัดระบบสังคมทั้งหมด ศีลกับวินัย จึงเป็นของคู่กัน คือ วินัยทำให้เกิดศีล ถ้าเรารักษาวินัยเราก็เป็นผู้มีศีล ทางพระปกติจะเรียกคนว่าเป็นผู้มีศีล เราไม่ใช่คำว่ามีวินัย แต่ในภาษาไทยเรานิยมใช้คำว่า มีวินัย^{๕๐}

๓ การพัฒนาทางด้านจิต หรือเรียกว่า จิตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ) ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น : cultivation of the heart; emotional development)

การพัฒนาทางด้านจิตใจนี้เป็นเรื่องที่กว้างขวางมาก เพื่อความสะดวกขอรวบรัดแบ่งเป็น ๓ ด้านคือ (ด้านที่ ๑) การพัฒนาคุณภาพจิต จิตของเราควรเป็นจิตใจที่มีคุณภาพ เริ่มตั้งแต่มีคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้จิตใจประณีตดีงาม เช่น มีเมตตา กรุณา มีศรัทธา มีความกตัญญู กตเวทิตา เป็นต้น (ด้านที่ ๒) การพัฒนาสมรรถภาพจิตหรือสมรรถภาพของจิตใจ หมายถึงความสามารถของจิตใจ ซึ่งมีความเข้มแข็งที่จะเอาไปใช้งานได้ดี จิตของเราเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะต้องนำไปใช้งาน เราจะทำงานได้เก่ง เราก็ต้องมีจิตที่มีสมรรถภาพเป็นพื้นฐานก่อน เราจะใช้ปัญญาคิดค้นอะไรต่างๆ ให้ได้ผลตลอดจนจะก้าวหน้าไปด้วยดีในการพัฒนาชีวิต จิตของเราก็ต้องมีสมรรถภาพเช่นเดียวกัน สมรรถภาพของจิตนี้เน้นที่ตัวสมาธิ คือจิตจะต้องมีสมาธิจึงจะทำงานได้ผลดี นอกเหนือจากสมาธิแล้ว จะต้องมีสติ จะต้องมียุติ คือความเพียรพยายาม ความกล้าสู้ ความเอาใจใส่ รับผิดชอบ ความเข้มแข็งของจิตใจ ความอดทน เป็นต้น อันนี้เป็นเรื่องของสมรรถภาพจิต (ด้านที่ ๓) การพัฒนาสุขภาพจิต นอกจากมีคุณธรรม มีคุณภาพจิต และนอกจากมีสมรรถภาพจิตเข้มแข็งแล้ว ก็ต้องมีสุขภาพจิตด้วย คือ จิตใจนั้นมีความสุข เป็นจิตใจที่มีความเบิกบาน มีปีติ มีความภูมิใจ มีปราโมทย์ มีความร่าเริงบันเทิงใจ เป็นต้น ลักษณะต่างๆของจิตใจที่มีความสุขนี้เป็นสิ่งที่สำคัญที่ย้ำมากในพระพุทธศาสนา เวลาพูดถึงการพัฒนาจิตเรามักจะนึกถึงแต่ในด้านสมรรถภาพจิต ดูเหมือนจะเน้น

^{๔๘} พระมหาสมชาย สิริจินโท (ห่านนท์), พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวทางของพระเทพวรคุณ(สมาน สุเมโธ), **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, พระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๗๐.

^{๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมกับการศึกษาพัฒนาชีวิต**, หน้า ๑๓.

ในแง่้นั้นมากหน่อย บางทีก็ขาดสุขภาพจิตไปเลย การขาดสุขภาพจิตเป็นปัญหาสำคัญของสังคมในยุคปัจจุบัน จึงจะต้องเน้นเรื่องสุขภาพจิตกันไว้ให้มากด้วย^{๕๑}

๔ การพัฒนาทางด้านปัญญา หรือเรียกว่า ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา : cultivation of wisdom; intellectual development)^{๕๒}

การที่เราจะเกิดปัญญาในระดับต่างๆ ได้นั้น สิ่งที่เราจะต้องเกี่ยวข้องเบื้องต้นก็คือ ประสบการณ์ที่เข้ามา ไม่ว่าจะเป็นวิชาความรู้ต่างๆ หรืออะไรก็ตาม ก่อนที่จะเกิดเป็นปัญญาได้ เราต้องรับรู้เข้ามาเป็นประสบการณ์ แต่การรับรู้ประสบการณ์นี้จะให้เกิดปัญญาที่แท้จริงได้ จะต้องมีการฝึก เราจะรับรู้ประสบการณ์อย่างไร จึงจะเกิดปัญญา ท่านว่าจะต้องรับรู้ประสบการณ์นั้นตรงตามสภาพของมัน การรับรู้ตรงตามสภาพของมัน หรือทางพระเรียกว่า รับรู้ตามความเป็นจริงนี้เป็นสิ่งสำคัญ ลักษณะที่ตรงข้ามกับการรับรู้ประสบการณ์อย่างตรงตามสภาพ ก็คือ การรับรู้โดยประกอบด้วย ความชอบและชัง คือ คนเราพอเจอประสบการณ์ต่างๆ จะต้องปฏิบัติกิจ ถ้าเป็นปุถุชนคือคนที่ยังไม่ได้เรียนรู้ ยังไม่มีการศึกษา พอรับรู้เข้ามาสิ่งใดถูกใจก็ชอบ สิ่งใดไม่ถูกใจก็ไม่ชอบใจ เรียกว่า ชอบกับชัง หรือยินดีกับยินร้าย พอยินดียินร้ายแล้วก็มองสิ่งเหล่านั้นปิดเบือนไป ถ้าสิ่งใดยินดีตัวเองชอบ ก็มองไปในทางที่ดี ให้สอดคล้องกับความชอบใจ ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกใจ พอไม่ชอบใจแล้ว ก็มองไปอีกอย่างหนึ่ง ในทางที่สอดคล้องกับความไม่ชอบใจหรือความชังนั้น เรียกว่า เกิดความยินดียินร้าย แล้วก็คิดปรุงแต่ง ต่อจากนั้นไปภาพของสิ่งนั้นก็คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ต่อจากขั้นที่รับรู้เข้ามาแล้ว ก็คือ ขั้นของการคิดการวินิจฉัยหรือวางแผนต่างๆ ซึ่งก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเช่นเดียวกัน เมื่อได้ข้อมูลที่รับเข้ามาตรงตามสภาพโดยบริสุทธิ์แล้วก็ต้องมีการใช้ปัญญาคิดพิจารณา วินิจฉัย การคิดพิจารณาวินิจฉัยของคนนั้น ถ้าไม่ได้ฝึกฝนอบรมปัญญาไว้ ปัญญาจะไม่เป็นอิสระ ปัญญาจะไม่บริสุทธิ์ ก็คือจะเป็นปัญญาที่ตกอยู่ในอำนาจครอบงำของอคติ คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ หรือภยาคติ ต่อจากนั้นปัญญาในขั้นสุดท้ายก็คือความรู้เท่าทันโลกและชีวิตตามเป็นจริง ซึ่งจะส่งผลย้อนกลับมาช่วยจิตใจ ทำให้จิตใจเป็นอิสระ คนเรานี้เมื่อยังไม่มีปัญญา ไม่รู้จักโลกและชีวิตตามเป็นจริง ก็หลงวิ่งไปตามอำนาจชักจูงของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏแก่ตนซึ่งเข้ามากระทบจากโลกภายนอก ด้วยความยินดียินร้าย ดังที่ได้กล่าว^{๕๓}

สรุปได้ว่า การพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียนนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาให้ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้านหลักใหญ่ๆ คือ การพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาทางด้านศีล การพัฒนาทางด้านจิต และการพัฒนาทางด้านปัญญา ที่เรียกว่า ภาวนา ๔ โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นคือ หลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา โดยการนำเอาเนื้อหาของ อริยมรรค ๘ ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการ มาเป็นวิธีการพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียน เพื่อประโยชน์แก่ตัวของนักเรียนเองที่จะได้เรียนรู้และเข้าใจหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการศึกษาพัฒนาชีวิต, หน้า ๑๕-๑๗.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๕๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมกับการศึกษาพัฒนาชีวิต, หน้า ๑๗-๒๓.

และดีงาม ซึ่งจะส่งผลต่อสังคมส่วนรวมโดยตรงและก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงจำเป็นอย่างมากในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักการในการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ขบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้เป็นรูปธรรม ตามแนวทางของพุทธศาสนาที่วางหลักเอาไว้ เพื่อฝึกหัดพัฒนาทางด้านกาย ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ให้นำไปสู่ความประพฤติที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม เคารพกฎหมาย จารีต ประเพณีวัฒนธรรม ในแต่ละท้องถิ่นของตนเอง ตั้งอยู่ในกฎระเบียบวินัย/ศีล และการพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อให้มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก ทะเลาะวิวาท สร้างความร้าวฉานให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ชุมชน สังคม และสุดท้ายการพัฒนาทางด้านปัญญา เพื่อให้สมบูรณ์บริบูรณ์พร้อมที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อสุขแห่งตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนรวม ทำให้เกิดมีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลต่อการพัฒนา เพื่อยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน และสังคมส่วนรวม จึงจะเป็นสังคมที่พัฒนาอย่างยั่งยืนแท้จริง

๒.๔ สรุป

จากการศึกษาหลักพุทธธรรมในกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน ผลการศึกษาจำแนกออกเป็น ๓ ส่วน ดังต่อไปนี้

๑ ความหมายของการพัฒนาจริยธรรม

สรุปได้ว่า จริยธรรมเป็นหลักแห่งความประพฤติหรือลักษณะนิสัยที่เกี่ยวกับกิริยามารยาท ความอ่อนน้อมถ่อมตน และความเป็นผู้รู้จักบุคคล รู้จักกาล รู้จักสถานที่ เป็นต้นฯ เป็นลักษณะนิสัยที่ได้รับการฝึกฝนอบรมมาอย่างดี โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาขัดเกลาอุปนิสัยให้เป็นที่ยิ่งประสงค์ของสังคม

ดังนั้น จริยธรรม จึงหมายถึง หลักแห่งความประพฤติดี ปฏิบัติถูกต้อง เป็นพฤติกรรม การแสดงออกอันเนื่องมาจากสภาพคุณงามความดีในจิตใจ ตามหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนา กฎระเบียบวินัย ศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม อันเป็นเป้าหมายหลอหลอม ขัดเกลาให้สภาพจิตใจ ลักษณะนิสัย พฤติกรรมที่แสดงออกเป็นไปตามความสำนึกในจิตใจและกระทำไป เพราะเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง ไม่ใช่เพราะมีกฎระเบียบหรือสภาพบังคับให้ต้องกระทำ ถ้าผู้ใดมีคุณธรรมในจิตใจแล้วแสดงออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีจริยธรรมอันงดงาม การพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาควบคู่ไปกับการเรียน เพื่อให้ นักเรียนได้มีภูมิคุ้มกันกับภาวะทางสังคมในปัจจุบัน และเป็นลักษณะบุคคลที่ยิ่งประสงค์ของสังคม อีกทั้งยังสามารถช่วยให้การดำเนินชีวิตของนักเรียนอยู่ในกรอบของศีลธรรมอันดีงาม อันเป็นที่พึงประสงค์ของผู้ปกครอง สังคม และยังลดปัญหาที่เกิดขึ้นภายในสังคม ทำให้สังคมเป็นสังคมที่น่าอยู่ และเกิดความสงบสันติสุขขึ้น อันเป็นที่ปรารถนาของทุกคน ทั้งยังมีผลต่อตนเองและส่วนรวมอย่างแท้จริง ถูกต้องดีงามตามหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา

๒ กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรม

สรุปได้ว่า มนุษย์ทุกคนจึงจำเป็นอย่างมากในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ตามแนวทางของ พุทธศาสนาที่วางหลักเอาไว้ เพื่อฝึกหัดพัฒนาทางด้านกาย พัฒนาทางด้านความประพฤติ เพื่อให้มีความเคารพกฎหมาย จาริต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นของตน และอยู่ในกฎระเบียบวินัย/ศีล การพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อให้มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกัน และกันอันเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก ทะเลาะวิวาท สร้างความร้าวฉานให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ชุมชน สังคม และสุดท้ายการพัฒนาทางด้านปัญญา เพื่อให้สมบูรณ์บริบูรณ์พร้อมที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อสุขแห่งตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนรวม ให้เกิดมีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลต่อการพัฒนา เพื่อยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน และสังคมส่วนรวม จึงจะเป็นสังคมที่พัฒนาอย่างยั่งยืนแท้จริง

๓ หลักพุทธธรรมในกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมของนักเรียน

สรุปได้ว่า การพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียนนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาให้ครอบคลุมทั้ง ๔ ด้านหลักใหญ่ๆคือ การพัฒนาทางด้านกาย การพัฒนาทางด้านศีล การพัฒนาทางด้านจิต และการพัฒนาทางด้านปัญญา ที่เรียกว่า ภาวนา ๔ โดยการนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นคือ หลักไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา โดยการนำเอาเนื้อหาของ อริยมรรค ๘ ซึ่งมีองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการ มาเป็นวิธีการพัฒนาจริยธรรมให้กับนักเรียน เพื่อประโยชน์แก่ตัวของนักเรียนเองที่จะได้เรียนรู้และเข้าใจหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และดีงาม ซึ่งจะส่งผลต่อสังคมส่วนรวมโดยตรงและก่อให้เกิดการพัฒนาประเทศชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงจำเป็นอย่างมากในการศึกษาเรียนรู้ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้ง เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง โดยอาศัยหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักการในการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ขบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้เป็นรูปธรรม ตามแนวทางของพุทธศาสนาที่วางหลักเอาไว้ เพื่อฝึกหัดพัฒนาทางด้านกาย ด้านจิตใจ และด้านปัญญา ให้นำไปสู่ความประพฤติที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม เคารพกฎหมาย จาริต ประเพณีวัฒนธรรม ในแต่ละท้องถิ่นของตนเอง ตั้งอยู่ในกฎระเบียบวินัย/ศีล และการพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อให้มีความเมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันอันเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยก ทะเลาะวิวาท สร้างความร้าวฉานให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ชุมชน สังคม และสุดท้ายการพัฒนาทางด้านปัญญา เพื่อให้สมบูรณ์บริบูรณ์พร้อมที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อสุขแห่งตนเอง ผู้อื่น และสังคมส่วนรวม ทำให้เกิดมีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผลต่อการพัฒนา เพื่อยังความสงบสุขให้เกิดขึ้นในครอบครัว ชุมชน และสังคมส่วนรวม จึงจะเป็นสังคมที่พัฒนาอย่างยั่งยืนแท้จริง

การพัฒนาใดก็ตาม ย่อมจะต้องพบเจออุปสรรคและปัญหาที่จะเกิดขึ้น ในการพัฒนานั้นๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะต้องศึกษาและวิจัยถึงสภาพปัญหาในกระบวนการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของนักเรียนว่า อะไรเป็นอุปสรรคและปัญหาที่จะเกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนา เพื่อจะได้หาหนทางแก้ไขให้กระบวนการพัฒนานั้นสัมฤทธิ์ผลอย่างพึงประสงค์ สามารถพัฒนานักเรียนให้มีจริยธรรมซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป